

УДК 81'373.231:[811.133.1:811.161.3]

UDC 81'373.231:[811.133.1:811.161.3]

СТРАТЫ ІНФАРМАЦЫІ ПРЫ ПРАКТЫЧНАЙ ТРАНСКРЫПЦЫІ ФРАНЦУЗСКІХ УЛАСНЫХ ІМЁН У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

INFORMATION LOSSES IN PRACTICAL TRANSCRIBING FRENCH PROPER NAMES INTO THE BELARUSIAN LANGUAGE

П. Р. Ламака,
аспірант кафедры агульнага
і рускага мовазнаўства БДПУ

P. Lamaka,
Post-Graduate Student of the Department
of General and Russian Linguistics, BSPU

Паступіў у рэдакцыю 22.01.18.

Received on 22.01.18.

У артыкуле разглядаецца праблема інфарматыўнасці практычнай транскрыпцыі французскіх уласных імён у беларускай мове і магчымых пры ўжыванні гэтага метаду страт зыходнай інфармацыі. Выяўляюцца лінгвістычныя і экстралінгвістычныя фактары, якія абумоўліваюць страты графічнай і фаналагічнай інфармацыі ў беларускай практычнай транскрыпцыі. Праводзіцца супастаўленне рускай і беларускай сістэм транскрыпцыі французскіх онімаў у аспекце інфарматыўнасці. Уводзяцца і абгрунтоўваюцца паняцці транскрыпцыйна моцнай і транскрыпцыйна слабай пазіцыі фанемы зыходнай мовы і рэтранскрыпцыйна моцнай і рэтранскрыпцыйна слабай пазіцыі графемы мовы-рэцыпіента. Робіцца выснова пра нізкую інфарматыўнасць і несамадастатковасць практычнай транскрыпцыі французскіх уласных імён у беларускай мове, у сувязі з чым рэкамендуецца да больш шырокага ўжывання камбінаваны метады перадачы французскіх онімаў.

Ключавыя словы: уласныя імёны, практычная транскрыпцыя, інфарматыўнасць, страты інфармацыі, французская мова, беларуская мова.

The article deals with the problem of information value inherent to practical transcribing French proper names into the Belarusian language and with the problem of information losses peculiar to this method. Linguistic and extralinguistic causes of such graphic and phonological information losses in Belarusian practical transcription are revealed. Information values of Belarusian and Russian transcription systems are compared. Notions of strong and weak transcription positions of a source language phoneme and notions of strong and weak back-transcription positions of a target language graphic unit are introduced and substantiated. It is concluded that the practical transcription of French proper names is low-informative and is not self-sufficient, that's why a combined method is proposed for the purpose of rendering French proper names into the Belarusian language.

Keywords: proper names, practical transcription, information losses, French language, Belarusian language.

Выкарыстанне практычнай транскрыпцыі ў якасці асноўнага спосабу ўвядзення замежных тапонімаў і антрапонімаў у тэксты на рускай і беларускай мовах ставіць на парадак дня праблему інфарматыўнасці гэтага метаду і магчымых пры яго ўжыванні страт зыходнай інфармацыі. У рускай лінгвістыцы гэта праблема найбольш падрабязна разглядалася ў працах А. В. Суперанскай. Паводле А. В. Суперанскай, галоўныя патрабаванні, якія прад'яўляюцца да транскрыбіраванага матэрыялу, – гэта «ідэнтыфікацыя адных і тых самых і размежаванне падобных, але не тоесных адзінак» [1, с. 123]. З гэтых асноўных патрабаванняў А. В. Суперанская выводзіць яшчэ некалькі, сярод якіх трэба вылучыць пазнавальнасць транскрыбіраванага слова (на двух узроўнях – моўным і дэнататыўным) і магчымасць адваротнай транскрыпцыі

(рэтранскрыпцыі), г. зн. вяртання транскрыбіраванага слова ў мову-крыніцу ў зыходным выглядзе [1, с. 125–127]. Прызнаючы наяўнасць шэрага прычын (перш за ўсё чыста лінгвістычных), якія перашкаджаюць паслядоўнаму выкананню гэтых патрабаванняў і абумоўліваюць страту пэўнай часткі інфармацыі імя [1, с. 129–157], А. В. Суперанская тым не менш лічыць, што зыходная інфармацыя можа быць у значным аб'ёме захавана і паказана з дапамогай сродкаў мовы-рэцыпіента [1, с. 72, 129, 157].

Паколькі адпаведнасць вынікаў працэсу транскрыбіравання вылучаным А. В. Суперанскай ідэальным патрабаванням залежыць у першую чаргу ад суадносін моўных сістэм, што ўступаюць у кантакт, праблему інфарматыўнасці практычнай транскрыпцыі мэтазгодна разглядаць на матэрыяле канкрэтнай пары моў, якімі ў дадзеным артыку-

ле выбраны французская і беларуская. Улічваючы арыентаванасць метаду практычнай транскрыпцыі на адлюстраванне фармальнай структуры азначальнага ўласнага імя, рамкі даследавання былі абмежаваны праблемай захаванасці ў беларускай транскрыпцыі тых характарыстык плана выражэння французскіх онімаў, якія забяспечваюць адэкватную ідэнтыфікацыю абазначаных імі аб'ектаў рэчаіснасці (рэферэнтаў).

Страты інфармацыі пры практычнай транскрыпцыі абумоўлены рознымі аб'ектыўнымі і суб'ектыўнымі фактарамі: самой прыродай метаду, разыходжаннем фаналагічных і марфалагічных сістэм мовы-крыніцы і мовы-рэцыпіента, патрабаваннямі графікі і арфаграфіі мовы-рэцыпіента, індывідуальнымі характарыстыкамі моўнага пасярэдніка.

Практычная транскрыпцыя па сваёй сутнасці нацэлена на адлюстраванне найперш фанетыка-фаналагічнай формы оніма, графічны ж яго бок, калі абстрагавацца ад нешматлікіх транслітаракійных адступленняў, перадаецца толькі ў той меры, у якой ён суаднесены з фанетыка-фаналагічным. Чым мацнейшая ў зыходнай мове асіметрыя паміж фаналогіяй і графікай, тым у большай ступені пісьмовая абалонка слоў гэтай мовы разбураецца пры транскрыбіраванні. Сучаснай французскай арфаграфіі ў цэлым, а арфаграфіі французскіх уласных імён у асаблівасці, уласціва вельмі высокая ступень асіметрычнасці адносна яе фанетычнага субстрату (вялікая колькасць сінанімічных графем, частая ўжывальнасць нямых літар), што абумоўлівае значныя страты зыходнай графічнай інфармацыі ў беларускай транскрыпцыі. Арфаграфічна дыферэнцыраваныя амафанічныя французскія онімы ў беларускай перадачы, як правіла, супадаюць: *Roye – Руа* [2, т. 2, карта да с. 89] і *Roy – Руа* [2, т. 5, с. 369], *Renens – Рэнан* [2, т. 11, с. 317] і *Renan – Рэнан* [2, т. 8, с. 25], *Aubert – Абер* [2, т. 5, с. 75] і *Auber – Абер* [2, т. 1], *Rouaud – Руо* [3, т. 16, с. 472] і *Rouault – Руо* [3, т. 13], *Perrot – Перо* і *Perrault – Перо* [3, т. 12], *Coulon – Кулон* [3, т. 16, с. 473] і *Coulomb – Кулон* [3, т. 9], *Faure – Фор* [4, с. 180] і *Fort – Фор* [2, т. 10, с. 638], *Gerhardt – Жэрар* [3, т. 1, с. 467] і *Gérard – Жэрап* [3, т. 5, с. 406], *Cézanne – Сезан* [3, т. 14] і *Sézanne – Сезан* [3, т. 16, с. 455] і г. д.

Найбольш важным аб'ектыўным фактарам, які прыводзіць пры транскрыбіраванні да вялікіх страт адначасова і фаналагічнай, і графічнай інфармацыі, з'яўляецца неіза-

морфнасць фаналагічных сістэм французскай і беларускай моў. У працэсе транскрыбіравання фаналагічная сістэма французскай мовы, дастасоўваючыся да беларускай, спрашчаецца, фанемныя апазіцыі, адлюстраванне якіх сродкамі беларускай арфаграфіі немагчымае, здымаюцца (нейтралізуюцца). Асабліва вялікія інфармацыйныя страты ўзнікаюць пры перадачы французскіх галосных, бо тут большае накладаецца на меншае: багаты французскі вакалізм даводзіцца суадносіць з адносна бедным беларускім.

Значная частка страт зыходнай фаналагічнай інфармацыі з'яўляецца агульнай для беларускай і рускай сістэм транскрыпцыі, якія бяруцца тут у іх энцыклапедычным варыянце (сістэма фанем французскай мовы інтэрпрэтуецца з пазіцыі ЛФШ):

1) зняцце апазіцыі адкрытых і закрытых галосных у парах /ɛ/ – /e/, /ɔ/ – /o/, /œ/ – /ø/, cf.: *Gallait – Гале* [3, т. 3, с. 89] і *Gallé – Гале* [3, т. 17, с. 422], *Debray – Дэбрэ* [3, т. 14, с. 335] і *Debré – Дэбрэ* [4, с. 151, 160, 178], *Bodin – Бадэн* [3, т. 2] і *Baudin – Бадэн* [4, с. 298], *Paliseul – Палізэль* [2, т. 2, карта да с. 89] і *Deûle – р. Дзэль* [3, т. 9, с. 259];

2) зняцце факультатыўнай апазіцыі па раду ў пары /a/ – /ɑ/, cf.: *Chalon-sur-Saône – Шалон-сюр-Сон* [3, т. 16, с. 455, 464] і *Châlons-sur-Marne – Шалон-сюр-Марн* [3, т. 16, с. 455, 464];

3) супадзенне галосных /ã/, /ɔ̃/, /ẽ/, /œ̃/ і спалучэнняў /an/ (/an/) або /am/ (/am/), /ɔn/ (/on/) або /ɔm/ (/om/), /ɛn/ або /ɛm/, /ø̃n/ (/œ̃n/) адпаведна, cf.: *Caen – Кан* [3, т. 16, с. 455] і *Cannes – Кан* [3, т. 7], *Kahn – Кан* [3, т. 16, с. 471], *Notre-Dame-des-Doms – сабор Нотр-Дам-дэ-Дом* [3, т. 1, с. 64] і *Puy-de-Dôme – Пюї-дэ-Дом* [3, т. 1, с. 61], *Vien – В'єн* [3, т. 16, с. 474] і *Vienne – В'єн* [3, т. 1, с. 225], *Villain – Вілен* [3, т. 7, с. 49] і *Vilaine – Вілен* [3, т. 16, с. 464];

4) супадзенне факультатыўнай фанемы /ə/ з галоснымі /ɛ/ і /e/, cf.: *Deprez – Дэпрэ* [2, т. 8, с. 379] і *Josquin des Prés – Жаскен Дэпрэ* [2, т. 4], імя *René – Рэнэ* [3, т. 6, с. 336] і прозвішча *Resnais – Рэнэ* [3, т. 8, с. 263];

5) нейтралізацыя апазіцыі губных і негубных галосных у парах /ø/ – /e/, /œ/ – /ɛ/ у пачатку слова або пасля галоснага ці /ɥ/, /w/, cf.: *Eure – Эр* [2, т. 9, с. 484] і *Aire – Эр* [2, т. 2, карта да с. 89];

6) нейтралізацыя факультатыўнай апазіцыі насавых галосных /œ̃/ – /ẽ/ у пачатку слова або пасля галоснага, cf.: *Humbert – Эмбер* [5, с. 91, 144] і *Imbert – Эмбер* [3, т. 16, с. 364];

7) зняцце апазіцыі сананта /ɲ/ і спалучэння /nj/, cf.: *Régnier – Рэнье* [3, т. 14] і *Rainier III – Рэнье III* [3, т. 10, с. 58], *Vergniaud – Верньё* [3, т. 6, с. 469] і *Burniaux – Бюрньё* [3, т. 3, с. 88];

8) супадзенне спалучэнняў /ju/ і /jy/ пасля зычнага (пры строга транскрыпцыйнай, а не транслітарацыйнай перадачы);

9) нейтралізацыя апазіцыі шумнага /v/ і сананта /w/, калі апошні перадаецца літарай w, cf.: *Varennnes – Варэн* [4, с. 206, 211, 313] і *Waremmе – Варэм* [2, т. 2, карта да с. 89];

10) супадзенне галоснага /y/ з санантам /ɥ/, а галоснага /u/ – з санантам /w/, калі апошняму не адпавядае ў арфаграфіі літара w, cf.: *Jouhaux – Жуо* [3, т. 6] і *Rouaud – Руо* [3, т. 16, с. 472];

11) супадзенне перад /ɲ/ насавага /ɔ̃/ з /ɔ/, а /ã/ з /a/ (онімы *Longnon* і *Lognon*, *Sangnier* і *Sagnier* у рускай і беларускай транскрыпцыі адрознівацца не будуць).

Не ўсе з адзначаных вышэй страт маюць аднолькавае значэнне. Многія з пералічаных фанемных апазіцый маюць у французскай мове вельмі нізкую функцыянальную нагрузку (напрыклад, супрацьпастаўленні /u/ – /ɥ/, /y/ – /w/, /ø/ – /œ/, /œ̃/ – /ẽ/, /a/ – /ɑ/, /ɲ/ – /nj/), таму адсутнасць іх адлюстравання не прыводзіць да значнага зніжэння фаналагічнай інфарматыўнасці рускай і беларускай сістэм транскрыпцыі. Нашмат больш істотныя страты выклікае нейтралізацыя апазіцый /ə/ – /ɛ/ – /e/, /ɔ/ – /o/, /ã/ – /an/, /ɔ̃/ – /ɔn/ (/on/), /ẽ/ – /ɛn/.

Фактар неізаморфнасці фаналагічных сістэм, якія ўступаюць у кантакт, цесна ўзаемадзейнічае з патрабаваннямі графікі і арфаграфіі мовы-рэцыпіента. Паколькі ў працэсе транскрыбіравання адбываецца перавод фанем зыходнай мовы не непасрэдна ў фанемы, а ў графемы мовы-рэцыпіента, у шэрагу выпадкаў з'яўляецца магчымасць графічна дыферэнцыраваць тое, што не адрозніваецца фанетычна. Такой магчымасцю даволі шырока карыстаецца руская транскрыпцыя французскіх онімаў (у адрозненне ад беларускай). Асаблівасці беларускай арфаграфіі (перадача акання на пісьме, сінтэтычнае адлюстраванне /й/ у іншамойных спалучэннях /j/ + галосны, недапушчэнне напісання літар *ё* і *ю* пасля *р*, *ж*, *ш*, *д* і *т*, а літары *о* пасля раздзяляльнага мяккага знака або апострафа) абумоўліваюць спецыфічныя для беларускай практычнай транскрыпцыі страты фаналагічнай інфармацыі:

1) нейтралізацыя апазіцыі фанем /ɔ/ і /o/ з галоснымі /a/ і /ɑ/ не ў апошнім складзе слова (з магчымым выключэннем пазіцыі пасля

/ɲ/ ці спалучэння зычны + /j/), cf.: *Moret – Марэ* [3, т. 14, с. 419] і *Marais – Марэ* [3, т. 16, с. 475], *Monet – Манэ* і *Manet – Манэ* [3, т. 10], *Collot – Кало* і *Callot – Кало* [3, т. 7], *Aulard – Алар* [3, т. 1] і *Allard – Алар* [3, т. 4, с. 119];

2) нейтралізацыя апазіцыі губнога (/ɔ̃/) і негубнога (/ã/) насаваых галосных не ў апошнім складзе слова (з магчымым выключэннем пазіцыі пасля /j/), cf.: *Fontaine – Фантэн* [4, с. 190, 308] і *Fantin-Latour – Фантэн-Латур* [3, т. 11, с. 244];

3) нейтралізацыя апазіцый /u/ – /y/, /w/ – /ɥ/ пасля /r/, /z/, /ʃ/, cf.: *Proudhon – Прудон* [3, т. 13] і *Prud'hon – Прудон* [3, т. 13], *Delerue – Дэлэру* [3, т. 4, с. 243] і *Leroux – Лэру* [3, т. 6, с. 361];

4) супадзенне ў апошнім складзе слова /jø/, /jœ/ з /jo/, /jɔ/, cf.: *Bayeux – Баё* [3, т. 6, с. 439] і *Baillet – Баё* [3, т. 2], *Sayeux – Каё* [3, т. 9, с. 292] і *Aillaud – Аё* [3, т. 12, с. 151], *Chaulieu – Шальё* [3, т. 16, с. 471] і *Pelliot – Пельё* [3, т. 14, с. 393], *Crémieux – Крэм'ё* [3, т. 13, с. 540] і *Grumiaux – Грум'ё* [2, т. 2, с. 287], *Bailleul – Баэль* [3, т. 11, с. 317] і *Maillol – Маэль* [3, т. 9];

5) супадзенне /o/, /ɔ/ з /ø/, /œ/ пасля /ɲ/ у апошнім складзе слова, cf.: *Cugnot – Кюньё* [2, т. 1, с. 593; 3, т. 2, с. 110] і *Magneux – Маньё* [3, т. 2, с. 214];

6) нейтралізацыя пасля /r/, /z/, /ʃ/ (нярэдка і пасля /t/ або /d/) апазіцыі пярэдніх губных /œ/, /ø/ з заднімі губнымі /ɔ/, /o/ або з пярэднімі негубнымі /ɛ/, /e/, cf.: *Le Perreux – Пэро* [6, с. 555] і *Perrault – Пэро* [3, т. 12], *Le Jeune – Лежэн* [2, т. 10, с. 639] і *Vergennes – Вержэн* [3, т. 4];

7) нейтралізацыя факультатыўнай апазіцыі насаваых галосных /œ̃/ – /ẽ/ пасля /r/ (часам і пасля /t/ або /d/), cf.: *Vigée-Lebrun – Віжэ-Лебрэн* [3, т. 14, с. 337] і *Flandrin – Фландрэн* [БелЭн, т. 16, с. 301], *Autun – Амэн* [3, т. 14, с. 13] і *Bazentin – Базантэн* [3, т. 9, с. 113];

8) супадзенне пасля галосных фанемы /y/ і спалучэнняў /ju/, /jy/, cf.: *Somme-Tagure – Самепі-Таюр* [2, т. 2, карта да с. 89] і *monts Du Chaillu – горы Шаю* [2, т. 3, с. 279; т. 6, с. 66];

9) нейтралізацыя пасля галоснага /i/ апазіцыі /ã/ – /jã/, cf.: *Morbihan – Марбіян* [3, т. 3, с. 301; 2, т. 10, карта да с. 630] і *Boulogne-Billancourt – Булонь-Біянкур* [3, т. 12, с. 149; т. 14, с. 12];

10) пасля галоснага непаслядоўна (пры перадачы спалучэння /ji/ літарай *й*) нейтралізуецца апазіцыя /ji/ – /i/, cf.: *Bailly – Бай* [2, т. 2, карта да с. 89] і *Ysaye – Ізай* [3, т. 7].

Арфаграфічнае адлюстраванне акання асабліва моцна зніжае інфарматыўнасць беларускай транскрыпцыі: у сувязі з высокай частотнасцю ў французскай мове фанем /a/ і /ã/, іх супрацьпастаўленасцю ў шырокім спектры пазіцый фанемам /ɔ/, /o/ і /õ/ адпаведна нейтралізацыя сродкамі беларускай графікі гэтых апазіцый ва ўсіх складах, акрамя апошняга, вельмі адмоўна адбіваецца на сэнсаадрознівальным і рэтранскрыпцыйным патэнцыяле беларускай транскрыпцыі, правакуючы, у прыватнасці, значны рост колькасці фальшывых амонімаў: *Cladel* – *Кладэль* [2, т. 10, с. 637] і *Claudiel* – *Кладэль* [3, т. 16, с. 471], *Marot* – *Маро* [3, т. 1, с. 130] і *Moreau* – *Маро* [3, т. 11, с. 142], *Allier* – *Алье* [2, т. 6, с. 428] і *Ollivier* – *Алье* [4, с. 178, 305], *Farel* – *Фарэль* [3, т. 6, с. 479] і *Forel* – *Фарэль* [3, т. 16], *Satie* – *Саці* [3, т. 14] і *Sauty* – *Саці* [6, с. 557], *Tanner* – *Танер* [3, т. 17, с. 409] і *Tonnerre* – *Танер* [3, т. 6, с. 478], *Combray* – *Камбрэ* [7, с. 182, 183] і *Cambrai* – *Камбрэ* [3, т. 3, с. 190] і г. д.

Патрабаванні беларускай фанетыкі і арфаграфіі (пазбяганне з'яўлення ў іншамоўных спалучэннях /ja, io) выклікаюць спецыфічныя для беларускай мовы (у параўнанні з рускай) інфармацыйныя страты таксама пры асобных транслітарачыйных адступленнях у перадачы французскіх онімаў:

1) у пазіцыі пасля зычнага транслітарачыйнае адлюстраванне двухфанемных спалучэнняў /jal, /jã/, /jõ/ супадае з транскрыпцыйнай перадачай трохфанемных комплексаў /ija/, /ijã/, /ijõ/ адпаведна, cf.: *S. Mauriac* – *К. Марыяк* [3, т. 11, с. 373] і *Aurillac* – *Арыяк* [3, т. 6, с. 129], *Méryon* – *Мерыён* [2, т. 3, с. 579] і *Montmorillon* – *Манмарыён* [2, т. 6, с. 618], *Marmion* – *Марміён* [3, т. 10] і *Grémillon* – *Грэміён* [3, т. 16, с. 478];

2) транслітарачыйнае афармленне /jɔ/, /jo/ паміж зычнымі супадае з практычнай транскрыпцыяй спалучэнняў /ijɔ/, /ijo/ (у апошнім складзе слова – таксама з /ijœ/, /ijø/, а не ў апошнім – з /ija/), cf.: *Lyotard* – *Ліятар* [3, т. 12, с. 517] і *Guillotini* – *Гіятэн* [3, т. 5, с. 246].

Па аналогіі з паняццямі сігніфікатыўна моцнай і сігніфікатыўна слабай пазіцый фанемы (у канцэпцыі МФШ) можна ўвесці паняцці транскрыпцыйна моцнай і транскрыпцыйна слабай пазіцый фанемы зыходнай мовы і рэтранскрыпцыйна моцнай і рэтранскрыпцыйна слабай пазіцый графемы мовы-рэцыпіента. Гэтыя паняцці маюць сэнс толькі ў рамках канкрэтнай уніфікаванай сістэмы

практычнай транскрыпцыі. Транскрыпцыйна моцная пазіцыя, або пазіцыя максімальнай транскрыпцыйнай дыферэнцыяцыі, – гэта пазіцыя (фанетычны кантэкст), у якой фанема (або транскрыпцыйна непадзельнае спалучэнне фанем) у межах зададзенай сістэмы суадносін паміж фанемамі зыходнай мовы і графемамі мовы-рэцыпіента захоўвае пры міжмоўным транскрыпцыйным пераходзе сваю супрацьпастаўленасць іншым фанемам гэтай мовы і іх спалучэнням. Адпаведна транскрыпцыйна слабай з'яўляецца пазіцыя, у якой фанема пры транскрыпцыйным перакадзіраванні страчвае сваю супрацьпастаўленасць адной ці некалькім фанемам або іх спалучэнням зыходнай мовы (для якіх гэта пазіцыя аказваецца, такім чынам, таксама транскрыпцыйна слабай). Напрыклад, пры перадачы з французскай мовы на беларускую для сананта /m/ на канцы слова пазіцыі пасля зычнага або галосных /i/, /y/, /u/ (з пэўнымі агаворкамі – таксама пасля /ɛ/, /a/, /ɑ/) будзе транскрыпцыйна моцнымі, а пасля галосных /ɔ/, /o/ – транскрыпцыйна слабымі, бо транскрыпцыйныя рэфлексы фінальных спалучэнняў /ɔm/ і /om/ не адрозніваюцца ад аднаго з транскрыпцыйных рэфлексаў (ом) насавога /õ/. Для французскіх шумных /p/, /t/, /k/, /b/, /d/, /g/, /f/, /s/, /z/, /ʃ/, /ʒ/, сананта /r/ усе пазіцыі з'яўляюцца транскрыпцыйна моцнымі. Паняцці транскрыпцыйна моцнай і слабай пазіцый можна ўжываць таксама адносна канкрэтнай апазіцыі фанем. Так, пазіцыя ў апошнім складзе слова пасля /r/ будзе транскрыпцыйна моцнай адносна апазіцыі /ɔ/ і /o/ з /a/ і /ɑ/, але транскрыпцыйна слабай адносна апазіцыі /ɔ/ і /o/ з /œ/ і /ø/.

Рэтранскрыпцыйна моцнай лагічна будзе назваць пазіцыю графемы (або рэтранскрыпцыйна непадзельнага спалучэння графем) мовы-рэцыпіента, у якой яна ў рамках зададзенай сістэмы суадносін паміж фанемамі зыходнай мовы і графемамі мовы-рэцыпіента адназначна пераводзіцца пры адваротнай транскрыпцыі ў зыходную фанему (або спалучэнне фанем) мовы – крыніцы транскрыпта. У процілеглым выпадку пазіцыя будзе рэтранскрыпцыйна слабай. Напрыклад, у беларускай сістэме транскрыпцыі французскіх онімаў для фінальнага *n* пазіцыі пасля зычнага або *i, y, u, ю* будзе рэтранскрыпцыйна моцнымі, а пасля *a, я, o, э, e, ё* – рэтранскрыпцыйна слабымі. У апошнім выпадку графема *n* або суадносіцца з санантам /n/, або служыць для транскрыпцыйнага

адлюстравання назальнасці папярэдняга галоснага. Набор такіх транскрыпцыйных функцый, якія належыць выконваць графеме ў дадзенай пазіцыі, складае яе транскрыпцыйную нагрузку і вызначае зону яе рэтранскрыпцыйнай няпэўнасці. Чым вышэйшая транскрыпцыйная нагрузка графемы, тым шырэйшая зона яе рэтранскрыпцыйнай няпэўнасці і тым большыя страты інфармацыі адбываюцца пры транскрыбіраванні.

Улічваючы чыста прыкладное значэнне метаду практычнай транскрыпцыі, пры вызначэнні характару транскрыпцыйных і рэтранскрыпцыйных пазіцый мэтазгодна ўлічваць пазіцыйныя абмежаванні, якія назіраюцца ў дыстрыбуцыі фанем мовы-крыніцы. Пры такім падыходзе пазіцыі, у якіх пэўнае фанемнае супрацьпастаўленне ў зыходнай мове не рэалізавана ў сувязі з неўжывальнасцю аднаго з членаў дадзенай апазіцыі, будуць адносна гэтага супрацьпастаўлення транскрыпцыйна моцнымі. Так, хаця і фанема /ɲ/, і спалучэнне /nj/ у беларускай энцыклапедычнай практыцы адлюстроўваюцца аднолькава (як *нь*), пазіцыі канца слова і перад зычным будуць для /ɲ/ транскрыпцыйна моцнымі, бо ў гэтых пазіцыях /nj/ не ўжываецца. Транскрыпцыйна слабай для /ɲ/ будзе толькі пазіцыя перад галосным. З улікам дыстрыбуцыі французскіх /ɲ/ і /nj/ беларускі графічны сегмент *нь* у канцы слова або перад зычным будзе адназначна ідэнтыфікаваны з фанемай /ɲ/, і, такім чынам, гэтыя пазіцыі павінны быць кваліфікаваны як рэтранскрыпцыйна моцныя для спалучэння *нь*, у той час як пазіцыя перад галосным будзе рэтранскрыпцыйна слабай.

Прапанаваныя паняцці могуць выкарыстоўвацца для параўнальнай ацэнкі варыянтных спосабаў перадачы адной і той самай транскрыпцыйнай адзінкі, а таксама розных сістэм транскрыпцыі з пэўнай мовы ў цэлым. Так, пры супастаўленні двух альтэрнатыўных спосабаў беларускай перадачы французскага зычнага /v/ у пачатку слова перад санантам /r/ або /l/ выяўляецца, што адлюстраванне /v/ у названай пазіцыі літарай *v* (*Vreuls* – *Врольс* [3, т. 3, с. 89]) мае выразныя перавагі: французскія фанемы /v/ і /u/, беларускія графемы *v* і *u* знаходзяцца пры такім рашэнні ў адпаведна транскрыпцыйна і рэтранскрыпцыйна моцных пазіцыях. Калі ж перадаваць /v/ у такім становішчы літарай *u*, то французскі зычны /v/, таксама як у неаднаскладовых словах галосны /u/ трапляюць у транскрыпцыйна слабую пазіцыю (параўн.: *Vroncourt* –

Уранкур [3, т. 10, с. 493], *Vreuls* – *Урэльс* [2, т. 2, с. 287] і *Oury* – *Уры*). Адпаведна і для беларускай графемы *u* пачатак неаднаскладовага слова перад санантам *p* або *l* стане тады рэтранскрыпцыйна слабай пазіцыяй з зонай рэтранскрыпцыйнай няпэўнасці ў дзве фанемы – /v/ і /u/ (у аднаскладовых транскрыптах літара *u* застаецца ў рэтранскрыпцыйна моцнай пазіцыі ў сувязі з немагчымасцю французскага /v/ у словах *без* галоснага: *Oursq* – *Урк*, *Ourthe* – *Урм* [2, т. 2, карта да с. 89], *Ourse* – *Урс* [2, т. 9, с. 484]).

Практычная транскрыпцыя з'яўляецца складанай лінгвістычнай працэдурай, якая патрабуе дастаткова высокай кваліфікацыі моўнага пасярэдніка. У рэальнай практыцы перадачы французскіх уласных імён індывідуальныя асаблівасці суб'екта транскрыпцыйнай дзейнасці (яго веды, прафесійны вопыт, погляды, моўныя і ідэалагічныя арыентацыі, устаноўкі, густы) аказваюць каласальны ўплыў на яе вынікі, у тым ліку на інфарматыўнасць транскрыптаў. Найбольш тыповым выпадкам суб'ектыўна абумоўленых страт інфармацыі з'яўляюцца транскрыпцыйныя памылкі, выкліканыя неадэкватнай нацыянальна-моўнай ідэнтыфікацыяй уласнага імя або няправільным вызначэннем яго фанетычнага аблічча. Памылкі апошняга тыпу распаўсюджаны асабліва шырока. Яны нярэдка сустракаюцца нават у прамых перакладах з французскай: *Villiers* – *Вільер* [6, с. 578], *Bidault* – *Бідоль* [6, с. 343], *Moles* – *Мале* [6, с. 321], *Combes* – *Камбэ* [6, с. 263], *Ribes* – *Рыбэ* [6, с. 364], *Bayeux* – *Бэе* [4, с. 119, 122], *Mayer* – *Мэер* [4, с. 45], *Doutenc* – *Думанк* [4, с. 56, 62], *Moch* – *Мош* [6, с. 480], *Folliet* – *Фале* [6, с. 275] і г. д. замест *Вілье*, *Бідо*, *Моль*, *Комб*, *Рыб*, *Баё*, *Маер*, *Думэнк*, *Мок*, *Фалье* адпаведна. У перакладах з іншых моў іх частата і разбуральны эффект рэзка ўзрастаюць. У энцыклапедычнай практыцы транскрыпцыйныя памылкі звычайна капіруюцца з рускай мовы як мовы-пасярэдніка: *Borduas* – *Бардзюа* [3, т. 7, с. 564], *Régis* – *Рэжы* [3, т. 8, с. 105], *Lassus* – *Ласю* [3, т. 4, с. 243; т. 12, с. 152], *Banyuls-sur-Mer* – *Баньюль-сюр-Мер* [3, т. 9, с. 500], *Châlons-sur-Mayenne* – *Шалон-сюр-Мен* [3, т. 14, с. 12], *Guise* – *Гіз* [3, т. 6, с. 350], *Acyen-Multien* – *Асі-ан-Мюльцён* [3, т. 4, с. 52], *Maillane* – *Меян* [3, т. 10, с. 474], *Saint-Albans-des-Villards* – *Сент-Альбан-дэ-Віяр* [3, т. 10, с. 149], *Mourenx* – *Муранс* [2, т. 10, карта да с. 631] замест *Бардзюас*, *Рэжыс*, *Ласюс*, *Баньюльс-сюр-Мэр*, *Шалон-сюр-Маен*, *Гюіз*,

Асі-ан-Мюльсьен, Маян, Сент-Альбан-дэ-Вілар, Мурэнс адпаведна. Акрамя таго, магчымай з'яўляецца дэфармацыя структуры французскага ўласнага імя ў выніку няправільнага ўспрымання рускага транскрыпта (асабліва пры яго ўжыванні ў рускай крыніцы ва ўскосным склоне, што можа зацямяць фанемны састаў асновы оніма): *La Brède – Брэдэ* [2, т. 6, с. 619], *Dole – Дале* [2, т. 8, с. 310], *Biot – Б'ятэ* [2, т. 11, с. 12; т. 6, с. 295], *à Saint-Acheul – у Сент-Ашэле* [2, т. 2, с. 28], *à Malplaquet – каля Мальплака* [3, т. 18, кн. 1, с. 314], *Méré – Мер* [3, т. 8, с. 232] замест адэкватнага Ла-Брэд, Доль, Б'ё, у Сент-Ашэлі, каля Мальплаке, Мерэ адпаведна. У іншых тыпах неперакладной літаратуры ўдзельная вага транскрыпцыйных памылак таксама вагаецца ў шырокіх межах.

У беларускай моўнай супольнасці назіраецца барацьба дзвюх процілеглых тэндэнцый – арыентацыі на рускую мову (і шырэй – на рускую інфармацыйную прастору) і адштурхоўвання ад яе. Апошняя тэндэнцыя часам спалучаецца з тэндэнцыяй да наўмыснага аддалення ад афіцыйнага моўнага стандарту. Індывідуальныя асаблівасці моўных пасярэднікаў прадвызначаюць іх стаўленне да гэтых тэндэнцый, што прама або ўскосна аказвае вялікі ўплыў не толькі на частату і характар транскрыпцыйных памылак, але і на выбар спосабаў адлюстравання тых ці іншых замежных фанем і, значыцца, на інфарматыўнасць беларускай практычнай транскрыпцыі. Так, да зніжэння інфарматыўнасці транскрыпцыі ў некаторых беларускіх перакладах прыводзяць наступныя спосабы перадачы, выкарыстанне якіх выклікана адштурхоўваннем адначасова ад рускай мовы і ад афіцыйнага моўнага стандарту: адлюстраванне французскіх /y/ і /ɥ/ пасля /t/, /d/ (радзей – пасля /p/, /b/, /k/, /g/, /m/, /n/, /s/, /f/) літарай у, спалучэнняў /lu/, /lw/ і /lɔ/, /lo/ як *лю* і *лё* адпаведна.

Па-за рамкамі энцыклапедычнай практыкі і найлепшых прамых перакладаў з французскай інфарматыўнасць беларускай практычнай транскрыпцыі істотна зніжаецца ў сувязі з высокай ступенню яе неўпарадкаванасці, гетэрагеннасці, бессістэмнасці. Канкурэнцыя розных спосабаў адлюстравання асобных французскіх фанем (у першую чаргу галосных), частая адсутнасць уніфікацыі нават у межах аднаго тэксту значна пашыраюць зону рэтранскрыпцыйнай няпэўнасці беларускіх графем і павялічваюць інфармацыйную няпэўнасць усёй беларускай транскрыпцыі.

Нізкая інфарматыўнасць беларускай практычнай транскрыпцыі французскіх онімаў уступае ў супярэчнасць з патрабаваннем дакладнасці, якое з асаблівай строгасцю прад'яўляецца да навуковага стылю мовы. Пры адсутнасці дастатковага кантэксту многія транскрыпты могуць быць успрыняты неадназначна. Так, у шэрагу біяграфічных артыкулаў БелЭн месца нараджэння асобы пазначана як *г. Кан* [3, т. 1, с. 21; т. 9, с. 117; т. 10, с. 28; т. 16, с. 392] без дадатковых каментарыяў. Між тым напісанне *Кан* з'яўляецца рэгулярнай транскрыпцыяй назваў двух буйных гарадоў, якія знаходзяцца ў процілеглых частках Францыі: *Caen* у Нармандыі і *Cannes* у Правансе. Толькі зварот да іншамоўных крыніц дазваляе высветліць, што месцам нараджэння Д. Ф. Э. Абера (Auber), Ш. Ланге (Longuet) і Ф. Малерба (Malherbe) у рэальнасці з'яўляецца *Caen*, а Ж. Філіпа (Philippe) – *Cannes*. Неадназначнасць рэфэрэнтных адсылак беларускай транскрыпцыі часта мае месца і пры ўжыванні менш вядомых онімаў, хаця ў межах адной мовы яна ў такіх выпадках не выступае так рэльефна. Напрыклад, у БелЭн гаворыцца, што адной з работ Ф. Дэлорма быў *замак у Анэ* [3, т. 6, с. 343], але напісанне *Анэ* можа суадносіцца не толькі з горадам *Anet* у дэпартаменце Эр і Луар (што будзе фактычна адэкватным), але і з *Onet-le-Château* у дэп. Аверон, а таксама з *Annay* (дэп. Па-дэ-Кале) ці з *Annet-sur-Marne* (дэп. Сена і Марна).

Меншая інфарматыўнасць беларускай практычнай транскрыпцыі параўнальна з рускай абумоўлена не толькі значна большымі стратамі зыходнай фаналагагічнай і графічнай інфармацыі, але і, у сацыялінгвістычным плане, з нашмат меншым аб'ёмам корпуса беларускай даведачнай літаратуры, з дапамогай якой можна было б звязаць транскрыпцыю ўласнага імя з абазначаным ім рэфэрэнтам, атрымаць пра яго дадатковыя звесткі і, пры неабходнасці, узнавіць арыгінальную форму оніма (правесці рэтранскрыпцыю).

Абмежаванасць беларускіх рэсурсаў прымушае чытачоў беларускай навуковай літаратуры шукаць неабходную інфармацыю пра абазначаныя транскрыптам суб'ект або аб'ект у рускамоўным корпусе даведачнай літаратуры, што істотна ўскладняецца шматлікімі разыходжанямі паміж беларускай і рускай сістэмамі транскрыпцыі. Беларуска-руская практычная транскрыпцыя паўстае пры

гэтым як несамадастатковы, другасны і не зусім паўнаважны прадукт, моцна залежны ад рускай інфармацыйнай прасторы. З гэтага можна зрабіць выснову, што беларуская практычная транскрыпцыя, сам статус якой як вядучага спосабу перадачы іншамовнай анамастыкі абумоўлены відавочным рускім уплывам, не можа сама па сабе ў належнай меры задаволіць патрэбы маўленчай практыкі. Нізкая інфарматыўнасць і несамадастатковасць беларускай практычнай

транскрыпцыі дае падставы рэкамендаваць да больш шырокага ўжывання такія спосабы перадачы французскай анамастыкі, як прамы графічны перанос і асабліва камбінаваны метады – практычную транскрыпцыю ў спалучэнні з прывядзеннем арыгінальнага лацінкавага напісання. Камбінаваны метады найбольш прыдатны для навуковых тэкстаў, дзе ягонае выкарыстанне адпавядае адной з найважнейшых рыс навуковага стылю – імкненню да інфармацыйнай дакладнасці.

ЛІТАРАТУРА

1. *Суперанская, А. В.* Теоретические основы практической транскрипции / А. В. Суперанская ; отв. ред. А. А. Реформатский. – М. : Наука, 1978. – 284 с.
2. Беларуская Савецкая Энцыклапедыя : у 12 т. / рэдкал.: П. У. Броўка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыкл., 1969–1975. – 12 т.
3. Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. энцыкл., 1996–2004. – 18 т.
4. *Лякуцюр, Ж.* Шарль дэ Голь / Ж. Лякуцюр ; пер. з француз. З. Коласа. – Мінск : Зміцер Колас, 2009. – 328 с.
5. Паэты Парыжскай Камуны / уклад. Н. І. Ляпідус і Л. П. Картэс ; пер. з француз. мовы пад рэд. Я. Сямязона. – Мінск : Беларусь, 1971. – 152 с.
6. *Дэбаш, Ш.* Уводзіны ў палітыку / Ш. Дэбаш, Ж.-М. Пант'е ; пер. з француз.: А. Істомін, С. Барысевіч, Ю. Жалезка. – Мінск : ЭўроФорум : Беларус. фонд Сораса, 1996. – 622 с.
7. *Пруст, М.* У пошуках страчанага часу / М. Пруст ; у апрац. Г. Пінтэра і Д. Трэвіс ; з ангел. мовы пер. А. Ігнатовіч і М. Роўда // ARCHE Пачатак. – 2006. – № 9. – С. 181–215.

REFERENCES

1. *Superanskaya, A. V.* Tereticheskiye osnovy prakticheskoy transkripsii / A. V. Superanskaya ; otv. red. A. A. Reformatskiy. – M. : Nauka, 1978. – 284 s.
2. *Belaruskaya Savetskaya Entsiklapedyya* : u 12 t. / redkal. : P. U. Brouka (gal. red.) [i insh.]. – Minsk : Gal. red. Belarus. Sav. Entsykl., 1969–1975. – 12 t.
3. *Belaruskaya entsiklapedyya* : u 18 t. / redkal. : G. P. Pashkou (gal. red.) [i insh.]. – Minsk : Belarus. entsykl., 1996–2004. – 18 t.
4. *Lyakutsyur, Zh.* Sharl de Gol / Zh. Lyakutsyur ; per. z frantsuz. Z. Kolasa. – Minsk : Zmitser Kolas, 2009. – 328 s.
5. *Paety Paryzhskay Kamuny* / uklad. N. I. Lapidus i L. P. Kartes ; per. z frantsuz. movy pad red. Ya. Semyazhona. – M–nsk : Belarus, 1971. – 152 s.
6. *Debash, Sh.* Uvodziny u palityku / Sh. Debash, Zh.-M. Pantye ; per. z frantsuz.: A. Istomin, S. Barysevich, Yu. Zhalezka. – Minsk : EuroForum : Belarus. fond Sorasa, 1996. – 622 s.
7. *Prust, M.* U poshukakh strachanaga chasu / M. Prust ; u aprats. G. Pintera i D. Trevis ; z angel. movy per. A. Ignatovich i M. Rouda // ARCHE Pachatak. – 2006. – № 9. – S. 181–215.